

N

aši Němci, cizí Němci a Židé

Josef Žemlička

K výrazným rysům, které časem stále více formovaly a do-
tvářely ráz střední Evropy, patřila národnostní skladba jejích obyvatel. I když
moderní výzkum hledí na tyto otázky jinak než dříve, hlavně bez politických
akcentů, má jejich sledování nejen tradici, ale také věcné a historické opod-
statnění.¹

Pokud si byly Čechy, Polsko a Uhry od svých „státních“ počátků blízké
vnitřním uspořádáním, neplatí to v otázce národnostní skladby. Zatímco
v arpádovských Uhrách žily vedle Maďarů a Slovanů i další etnické složky,
často se usazující podél exponovaných hraničních úseků (Pečeněhové, Siku-
lové a podobně), vyznačovaly se Polsko a Čechy v tomto ohledu spíše stejno-
rodostí. Nic na tom zásadně neměnily skupiny obyvatel, které sem přicházely
z vnějšku a zčásti se natrvalo usazovaly. Některé nedobrovolně, jako třeba lidé
z hradu Giecz a jeho okolí, zavlčení do Čech Břetislavem I. při jeho vpádu
do Polska (1039). Jejich osud může sloužit jako příklad raně středověkých
obyvatelských transferů, jimiž se rané státy částečně snažily řešit nedosta-
tek pracovní síly. Obvykle bývali přesídlováni zajatci, po nichž zůstávají sto-
py v podobě místních jmen (Hedčany, Srby, Moravany, Úherce, Krakovany
a podobně).²

Současně se nabízely i jiné možnosti, aby v přemyslovských Čechách na-
lezli domov jedinci i skupiny z bližší nebo vzdálené ciziny. Na váze získával
především ten proud „hostů“ (*hospites*), který sem přicházel za obchodem
a podnikáním od chvíle, kdy se Praha ve druhé polovině 10. století změnila
v klíčový obchodní uzel na mezinárodní kupecké magistrále, spojující ev-
ropský Západ s Východem, jak o tom ve své proslulé relaci podává svědectví
Ibrahim ibn Jakub (okolo 965). Na pražském tržišti se setkávali kupci z růz-
ných zemí, rozmanitých náboženství, a v jeho nabídce hrál velkou roli čilý
obchod s otroky, řízený především židovskými obchodníky a překupníky.³

S Prahou a jejím osídlením zůstávali těsně spojeni i po rozkladu „říše čes-
kých Boleslavů“ na sklonku 10. století Židé. Jejich postavení bylo od počátku

Motivy starozákonních Židů se objevují v tak řečené Velislavově bibli (první polovina 14. století) velmi hojně. Snadno se poznají podle výrazných čepic, tak jak to ostatně znal celý středověk.

složité, neboť jako jinověrci mnohem obtížněji hledali způsob komunikace s křesťanským okolím a v nábožensky vypjatých dobách byli opakovaně fyzicky ohrožováni.⁴

Na scénu psaných dějin Židé opětovně vstupují Kosmovou zprávou k roku 1091, kdy jako kupci a minciři, „usazení v podhradí pražském a ulici vyšehradské“ (*in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi*), měli vynikat nezměrným bohatstvím. V roce 1096 se jich bolestně dotkl průchod jednoho ze živelných houfů první křížové výpravy, spojený s násilným křtěním. Postavení pražských Židů tehdy znejistělo natolik, že se jich část v roce 1098 rozhodla odejít do Uher a Polska. Rozlíčený kníže Břetislav II., který je považoval za svůj majetek, je tenkrát nechal oloupit, což může být považováno za první známý a dokonce „státem“ organizovaný pogrom v českých dějinách. V roce 1124 rozrušila domácí veřejnost zpráva o pádu Jakuba Apelly, zastávajícího „úřad místopána po knížeti“ (*post ducem vicedominus*). Jeho neobvyklý vzestup (ale i neméně strmý pád) potvrzuje, že obratní jedinci z řad Židů mívali těsné vazby ke knížecímu dvoru a mohli dosáhnout pozoruhodných kariér. Jejich bohatství plynulo ze zahraničního obchodu, finančního podnikání a z role při ražbě a distribuci mince.⁵

I když se Židé mohli usazovat také v jiných místech, zůstávala jejich hlavním centrem pražská aglomerace. Jak naznačují historické zprávy, rozkládala se mezi Pražským hradem a Vyšehradem na konci 11. století alespoň dvě židovská sídliště, uspořádaná v obec řízenou staršími (*maiores natu Iudeos*).

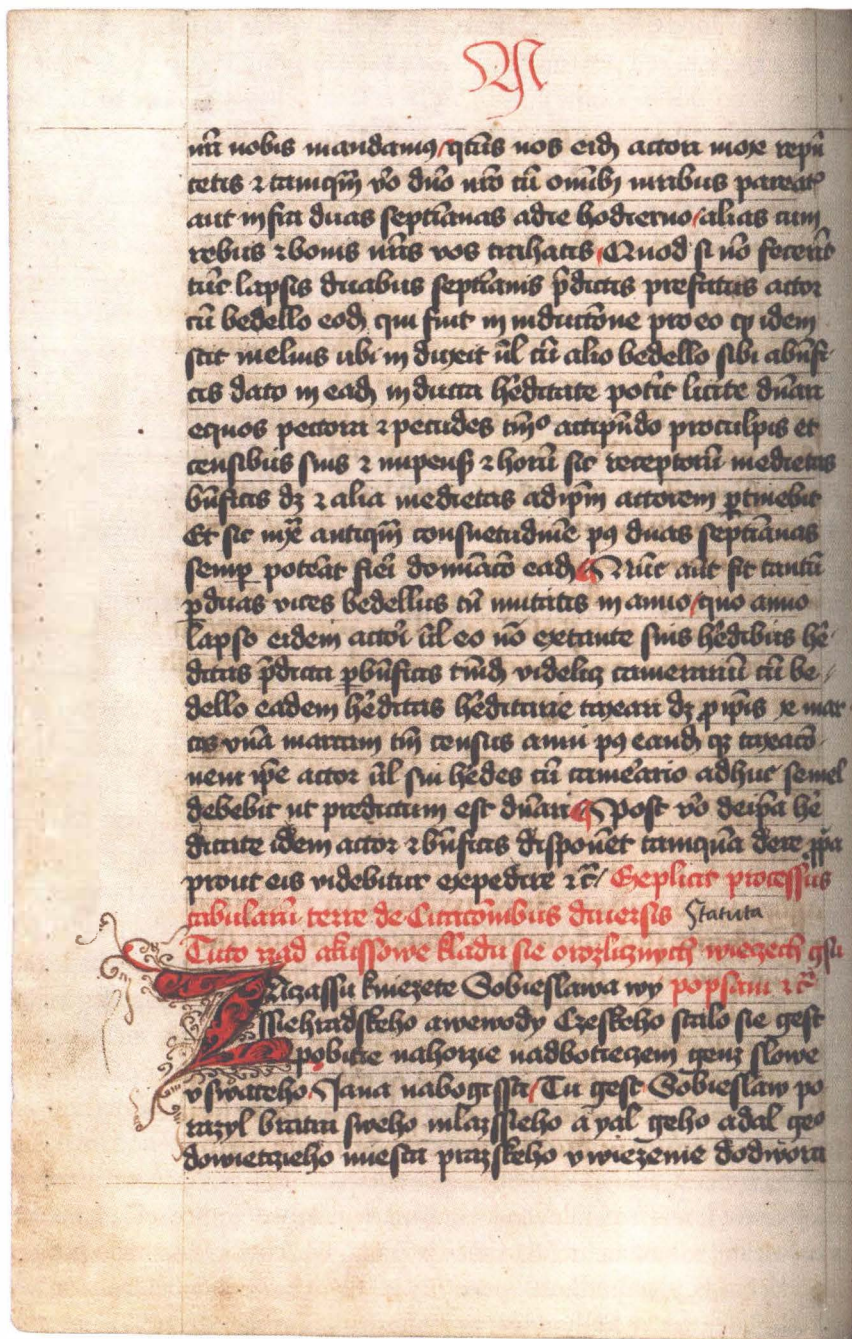
Nepřímo je dosvědčena rovněž synagoga, přebudovaná po událostech z roku 1096 na křesťanskou svatyni. Když v roce 1142 Konrád II. Znojemský oblehal Pražský hrad, došlo (kromě jiného) též ke zničení synagogy. Může to dokládat nový organizační vzmach židovské obce, která patrně už záhy pěstovala styky s obcí v Řezně a centry v Porýní. Nic jistého však nevíme o vztahu židovského prostředí ke starší vrstvě románských kamenných domů na území pozdějších pražských měst. Jak se zdá, od 13. století se jádro židovského osídlení začalo soustřeďovat do areálu severně od Staroměstského náměstí (Židovské město či později Josefov).

V Brně se židovský okrsek rozprostřel v jihovýchodní části obvodu středověkého města, o přítomnosti Židů svědčí i náznaky ze Znojma. Hlavní stopy tak spolehlivě míří k rezidencím Přemyslovců, kam se stahoval společenský život, obchod i finance. Aby měli přístup ke knížecímu a královskému dvoru, nechávali se někteří vlivní Židé pokřtít. Kromě případu Jakuba Apelly o tom svědčí i poznámka v jedné z listin Přemysla Otakara I. o daru jisté vesnice „za duši Štěpána, našeho věrného služebníka a pokřtěného Žida“ (... *iudei baptisati*). Netřeba asi pochybovat, v čem spočívaly Štěpánovy přednosti.⁶

Asi do poloviny 11. století měla v Praze silnou pozici židovská menšina, potom se hospodářské aktivity přenášely na saské, bavorské a vůbec německé „hosty“. Kontakty „Němců“ s Čechami měly ovšem více tváří. Díky dynastickým svazkům německých vévodských, knížecích, hraběcích, posléze i královských dcer, které se provdávaly za Přemyslovce, přicházeli do Čech v jejich průvodech služebníci, strážci, společníci, kaplani. Hovořili cizím jazykem a teprve v další generaci mohli splývat s domácím prostředím. Již v 10. století vystupují v okolí Přemyslovců i cizí bojovníci, vůdcové družin a rádci. K nejstarším asi patří Tunna a Gommon, možná severského původu, jimž se přičítá zavraždění sv. Ludmily. Od 11. a 12. století to bývají mužové, kteří mají typická neslovanská jména, takže se většinou předpokládá jejich německý původ (Herman, Markvart a další). Ale může to mýlit, vždyť „německými“ jmény bývali křtění nejen Přemyslovci (Konrád, Ota, Litolt a podobně), ale z počátku 12. století známe třeba Konráda, syna Řivínova. Módní trendy se totiž nevyhýbaly ani osobním jménům.

Jednou z cest, jak na knížecím dvoře zdomácněovali němečtí kněží, bývala i náchyllost kněžen a královen ke krajanům, někdy dokonce k vlastním příbuzným, kteří doma nemohli uspět v těžké konkurenci. Od samého počátku získávali i biskupské hodnosti (prvním pražským biskupem byl Dětmar, zvaný Sas, † 982). Jak ve fiktivní řeči prý zdůraznil Břetislav II. (1099), nevedlo, že nový biskup měl být cizozemec, protože „*tím více to prospěje církvi: nebude ho přátelstvo vysávati, nebude ho tížit starost o děti, nebude ho obírat zástup příbuzných*“. Ale v první řadě, a to Kosmas neřekl, se takový prelát nebude moci opírat o zázemí svého (zejména mocného) rodu. I ve skladbě klášterních a kapitulních komunit se proto uplatňovali kněží a mniši mnohdy ze vzdálených oblastí také v hodnostech opatů a proboštů. Zprvu k tomu vybízela nedostatek domácích kněží, posléze to však vedlo až k projevům nevěřivosti. Domácí klérus se nerad smířoval s tím, že výnosné církevní úřady a hodnosti bývají obsazovány cizinci, kteří podle Kosmy často „*přicházeli do naší země bez kalhot*“.⁷

Začátek takzvaných Soběslavovských práv pro pražské Němce z Knihy instrukcí a rozličných pamětí, sepsané kolem poloviny 15. století.

Perspektivy však náležely podnikatelské složce, zprvu hlavně kupcům a obchodníkům. Netrvalo dlouho a *Teutunici* se začali v Praze usazovat. Když Kosmas líčil život v pražském podhradí a v ulici pod Vyšehradem, hovořil o boháčích, kupcích a minciřích. Kromě Židů měl jistě na mysli i Němce, přilákané ruchem čile se rozvíjející románské Prahy. Avšak teprve tak zvané privilegium Soběslava II. pro pražské Němce ze sedmdesátých let 12. století, odkazující na starší tradice, hovoří o osídlení „Němců“ ve více pražských osadách (*vici Theutonicorum*), snad s jádrem při kostele sv. Petra na Poříčí (nechybějí ani jiné názory). Pražským „Němcům“ se dostalo neobyčejných

kolektivních výsad: těšili se vlastní jurisdikci, mohli si volit kněze i rychtáře a byli osvobozeni od některých tíživých břemen. Kromě „Němců“ a Židů zmiňuje tento nevšední doklad též sídliště Románů (Valoni, snad i Italové), kteří dále rozhojňovali pestrý etnický i sociální ráz pražské aglomerace, avšak stopy po nich brzy mizí. Podobně jako Němci, i ostatní cizinci se těšili panovníkové ochraně a mohli se řídit vlastními právy a zvyklostmi. S aktivitami kupců bývají spojovány románské kamenné domy. Jejich rozložení naznačuje, jak se hospodářský život začal postupně stahovat do prostoru dnešního Staroměstského náměstí, kde již dříve působilo kupecké emporium v Týně se špitálem a kostelem P. Marie.⁸

Pražský vývoj nabízí o cizích „hostech“ nejvíce dokladů, zřejmě však nechyběli ani v jiných správních a obchodních uzlech. Patřily mezi ně relativně dobře poznané Litoměřice, situované na živé říční cestě, spojující severozápadní Čechy s Míšeňskem a solnými ložisky okolo Halle. Ještě před zřízením městské obce ve dvacátých letech 13. století se v sousedství zdejšího knížecího hradu usazovali kupci ze Saska, předznamenávající další vývoj této strategicky položené lokality. Na Moravě se dá s jedinci či skupinami cizinců-Němců počítat opět především v sídlech údělů.⁹

Přes tyto náběhy zůstávaly skupiny cizinců usazených v Čechách i na Moravě pouhými ostrůvky v moři domácího lidu. Obrat nastal ve 13. století. Nehledě na hluboké strukturální změny, které krok za krokem prostupovaly střední a středovýchodní Evropou a částečně srovnávaly její krok se západními a jižními částmi kontinentu, měnil se i etnický obraz zemí na východ od Labe. I když v čase rozprostřený sídelní pohyb nebyl zdaleka jen dílem saských, bavorských a franských kolonistů nebo lidí z Porýní, ale v prvních fázích se na něm podíleli i Frisové, Valoni a Holanďané, tak německá složka v celkovém souhrnu převládla. Slezsko, Čechy, Morava, části Polska i Uher se stávaly domovem jednotlivců i celých pospolitostí, které v očekávání lepších životních podmínek odcházely z přelidněných německých regionů na východ.

Jak Přemyslovci, Piastovci a Arpádovci, tak ostatní vrchnosti takové množení „svého lidu“ (tedy nových poplatníků) vítali. Aby si z něho do budoucna zajistili příjem, nabízeli novým osadníkům úlevy, které se díky oboustranně výhodným podmínkám brzy šířily i mezi domácím lidem v místech staršího osídlení. Kromě venkova a horního podnikání, nejprve v okolí Jihlavy a od sklonku 13. století v bohatém kutnohorském revíru, se *Teutunici* zvláště výrazně uplatňovali při konstituování městských obcí. V tradičních schématech se hovoří o německé kolonizaci (starší německá literatura užívala termínu *Ostsiedlung* a často mu přikládala vědomý politický náboj), která napříště silně poznamenala střední a východní části Evropy. Obecně platí: čím dále k východu, tím více slábla, takže Slezsko a Čechy patří v tomto ohledu k nejvíce exponovaným zemím. Ačkoliv moderní výzkum považuje etnický rozměr této kolonizace jen za dílčí součást komplexní transformace středo- a východoevropského regionu a národnostní aspekty již nehrají určující roli jako v 19. a v první polovině 20. století (nemluvě o jejich oboustranném politickém zneužívání), zůstává problém stále živý.¹⁰

Patriciát: přední mezi měšťany

První zmínka o vyvýšeném postavení skupiny měšťanů, pro níž se později vzilo souhrnné označení patriciát, je v českých zemích zachycena k roku 1243 v brněnském městském privilegiu. Ve druhé polovině 13. století podobných zpráv přibývá. Například roku 1282 „*všichni konzulové a starší*“ Starého Města pražského rozhodli o kopání hrobů pro lidi, kteří v těžkém období po smrti krále Přemysla Otakara II. houfně umírali hladem a zimou.

Patriciát představoval horní vrstvu městského obyvatelstva, která se vyznačovala velkým bohatstvím a vlivem. Tvořily ji rody, jež byly vzájemně propojeny sňatky a svoje významné postavení si ve městě udržovaly po několik generací. Příjmy patricijů pocházely především z ob-

chodu a z důchodů, plynoucích z nemovitého majetku. Sídliili ve velkých královských nebo horních městech – v Praze, Brně, Kutné Hoře či Jihlavě. V poslední době se uvažuje o existenci patricijské vrstvy také v jiných městech, například v Mostě nebo v západočeském Stříbře.

Podobnou charakteristiku předních měšťanských rodů, označovaných jako rody patricijské, můžeme najít také za hranicemi Čech a Moravy. Patricijové bydleli ve velkých, často kamenných domech, v Řezně a Basileji si vystavěli podle italského vzoru rodové věže. Bojovali na koni jako šlechtici, nosili štít a přilbu, své syny posílali studovat na univerzity, používali rodové znaky a pečeti. Rovněž v oblékání si mohli dovolit velký luxus. Všechny tyto znaky pojišťovaly

Pečeť předního patricije a mincmistra Jindřicha Ptáka. Během druhé poloviny 13. století se začala rozvíjet samostatná patricijská heraldika. Nejbohatší měšťané zpočátku pouze napodobovali některé šlechtické erby. První zjištěná patricijská pečeť pochází z roku 1258 a již o čtyři roky později se začaly objevovat měšťanské pečete ve tvaru štítu. Zde vyobrazená zašpičatělé oválná pečeť patřila jednomu z předních patricijů a mincmistrů vlády Přemysla Otakara II. Jindřichu Ptákoví, který byl v pramenech nejčastěji označován jako Avis nebo Vogel. Jeho příjmení se objevilo také na pečeti, v jejímž poli vidíme heraldickou figuru ptáka krmícího mládě.

Předpokládaný náhrobek mincmistra Eberharda, pocházející z konce 13. století. Kamenná deska, nesoucí snad jeho podobiznu, byla nalezena roku 1896 v Drobovicích u Čáslavi. V tomto středočeském městě zřejmě mincmistr Eberhard také působil. Mezi osobami městského původu dosáhl nejvýznamnějšího postavení, v letech 1253–1265 je doložen v hodnosti mincmistra Českého království. Eberhard se podílel na lokaci Havelského Města v Praze, dále působil především na Jihlavsku a Havlíčkobrodsku v roli mincmistra a nájemce urbury a patrně přispěl i k vytvoření jihlavského horního práva. O jeho významu svědčí skutečnost, že se během svého působení v úřadě mincmistra často vyskytoval v panovníkově blízkosti a jeden z nejpřednějších českých šlechticů této doby – Smil z Lichtenburka – jej dokonce nazýval „nás drahý kmotr mincmistr Eberhard“.

patricijům vedoucí postavení v tom kterém městě. S řadou významných zahraničních středisek a rodin měli čeští měšťané cíle obchodní a kulturní styky.

Mezi domácími patriciji, kteří své živobytí postavili na obchodu a těžbě stříbra, dosáhl nejvýznamnějšího postavení mincmistr Eberhard. Vedle něj se objevují další postavy, jmenovitě Alram Brněnský, Jindřich Pták, Oldřich Niger nebo Jindřich Kruceburk. Rozsah působnosti těchto „gründerů“, neboli první patricijské generace u nás, se mnohdy neomezoval jen na české území. Druhá generace sestávala buď z potomků gründerů, nebo z dalších rodin, kterým se podařilo proniknout mezi městskou

elitu. Na rozdíl od svých předchůdců již většinou byli pevně vázání k jednomu konkrétnímu městu.

Přední místo mezi patriciji si udržovali vedle pražských především kutnohorské rodiny. Kapitál nahromaděný v jejich rukách během hornické konjunktury dosahoval úctyhodného rozsahu. Nejbohatší měšťané ho zároveň neváhali využívat k dalším investicím do důlního podnikání nebo složitých úvěrových operací, spojených často s královskými zájmy. Václav II. si byl dobře vědom bohatství i schopností těch-

Znak kutnohorské patricijské rodiny Ruthardů v chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře. Kutná Hora se od svého založení koncem 13. století stala po Praze druhým nejbohatším městem v zemi. Místní patricijské rody kontrolovaly výnosy okolních bohatých nalezišť stříbrné rudy a především díky tomu si zajistily významné postavení. Mezi přední kutnohorské patricije patřili Ruthardové, pocházející podle pověsti z rodu chudého horníka. Příslušníci rodiny byli spolu s dalším kutnohorským patricijem Peregrinem Pušem hlavními aktéry zjetí českého panstva v Sedlci roku 1309. O jejich zámožnosti ve druhé polovině 14. století svědčí zbudování vlastní výstavné kaple v chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře. Právě ze svorníku této stavby pochází vyobrazení Ruthardovského znaku – lidské ruky držící rozvětvený strom.

to jednotlivců a dokázal je využít ve svůj prospěch. Udržoval s nimi těsné styky a využíval služeb předních měšťanů v záležitostech komorních, berních, k pronájmu urbury a mince. Patricijové zároveň králi pomáhali zajišťovat plynulý chod nákladného dvora. Královský úvěr dosáhl na sklonku Václavovy vlády astronomické výše a nejbohatší měšťané museli často panovnické pokladnici poskytovat finanční výpomoc. Král přední patricije za tyto služby štědře odměňoval. Bral je do ochrany, řešil patricijské spory a mnohdy také přebýval v jejich honosných domech.

Během boje o „přemyslovské dědictví“ v letech 1306–1310 narostla moc nejen české šlechty, ale také bohatého městského patriciátu. Jeho příslušníci se aktivně účastnili politického dění, figurovali v různých poselstvech, vystupovali na volebních sněmech a jimi poskytovaný úvěr pomáhal uchazečům o český trůn. Do tohoto období spadá také zjetí českého panstva roku 1309 v Sedlci a v Praze příslušníky patriciátu. Tito „sprostí chlapi“, jak na ně většinou nahlíželi doboví kronikáři, zde přepadli a zajali přední šlechtice království. Šlo o výjimečný a zároveň přelomový čin. Poprvé v českých dějinách si totiž měšťané dovolili vystoupit se zbraní v ruce proti urozeným. Podobně jako o deset let později při povstání pražských patricijů proti Janovi Lucemburskému však měšťané nedokázali udržet potřebnou jednotu a tím se stali snadnou kořistí ze zjetí propuštěného panstva. Jednotliví členové předních patricijských rodů sice nadále zasedali v městských radách, ale od poloviny 14. století postupně docházelo k jejich ústupu.

Dům čp. 403 v Rytířské ulici na Starém Městě pražském. Jedním z charakteristických znaků patricijské vrstvy byla výstavba kamenných domů. Na konci 12. a v první polovině 13. století začaly zaplňovat především území Starého Města pražského. Tento soubor obytných staveb nemá v Čechách obdoby. Nejvýstavnější patricijské domy stály přirozeně v centru města – na Staroměstském náměstí a v přilehlých ulicích. Patřila mezi ně také řada domů v nynější Rytířské ulici. Ještě dnes můžeme obdivovat částečně dochovanou raně gotickou věž s barokní fasádou v domě čp. 403, jejíž gotická hmota dosahuje až po hlavní římsu. Byla vystavěna krátce po polovině 13. století v souvislosti se založením Havelského Města. S největší pravděpodobností měly jednotlivé věže obrannou funkci, která s vybudováním silného staroměstského opevnění na přelomu 13. a 14. století ztratila smysl.

LITERATURA:

J. ČECHURA, *Patriciát*;
J. JANÁČEK, *Stříbro*; J. MEZNÍK, *Praha*;
H. PLANITZ, *Die deutsche Stadt*;
J. ŠUSTA, *Dvě knihy II.* ◆◆◆

Ve starší historiografii se často vracela otázka začátků kolonizačního pronikání Němců do Čech. První stopy se objevují již ve 12. století, kdy z bavorské a rakouské strany probíhaly pokusy o zabírání a osazování půdy náležející geograficky k Čechám. Cisterciácký klášter ve Waldsassen na Chebsku (nebylo tehdy součástí Čech) sice uznal přemyslovskou svrchovanost nad svými (prý nevědomými) drobnými kolonizačními zisky v západočeském Sedlečku, a rovněž snaha císaře Fridricha I. Barbarossy o vynětí sedlecké (loketské) provincie ze svazků s Čechami vyzněla naprázdno, naproti tomu Čechy postupně ztrácely kraj okolo rakouské Weitry (tak zvané Vitorazsko), do něhož pronikali osadníci z rakouské strany. Hraniční spor o toto území, lemující nejhořejší tok Lužnice, byl provázen ničivými vpády do Rakous, což v konečném důsledku přispělo k pádu Soběslava II. (1173–1178).¹¹

Od začátku 13. století se průniky „Němců“ množily, zpráv o nich přibývá. Osadníci ze Saska a bavorského směru se zejména v okrajových regionech podíleli na završování sídelní výstavby. Jakmile se začalo ujímat městské zřízení, spojené s konstituováním městských obcí, aktivně se do tohoto procesu zapojili. Jejich zájem obratem přitahovaly zvláště objevy bohatých stříbrných žil – ještě před polovinou 13. století v oblasti Jihlavy, později za Václava II. okolo Kutné Hory. Za dobu největšího přílivu německých kolonistů do českých zemí bývá tradičně označována vláda Přemysla Otakara II. (1253–1278), jemuž neobvyklou podporu „Němců“ předhazovali i současníci. Král jim měl postupovat celé kusy země (Loketsko, Trutnovsko, Kladsko) a své pozice tehdy německý živel upevnil zejména ve městech.

Nechybějí konkrétní příklady. Když se Přemysl v roce 1257 rozhodl vybudovat pod Pražským hradem řádnou městskou obec, nechal vysídlit domácí obyvatele a takto uvolněný areál odevzdal „cizozemcům“. Přesto relevantní údaje o rozprostření a vztahu německého a českého osídlení nemáme. Jen obecně se dá říci, že v přemyslovském období se zdaleka ještě nevytvořily uzavřené německé enklávy v českém i moravském pohraničí, jak to je patrné v novověku. Nejvýraznější sídelní ostrůvky vznikly na Jihlavsku, v severozápadních Čechách, v podhůří Šumavy a na severní a jižní Moravě. Vstup německých osadníků na českou půdu uspil šíření vyspělejších právně-organizačních forem (německé právo, městské zřízení).¹²

Po náběžích u Kosmy, který se nešetřně vyjadřoval o cizích kněžích beroucích živobytí domácímu kléru, se další, a to již výrazná vlna národnostního nesouladu, začala šířit za Přemysla Otakara II. a Václava II. Domácí panstvo, ačkoliv s oblibou přijímalo pro své hrady německá jména (Lemberk, Rožmberk, Volfštejn a další) a podle nich se také jednotlivé šlechtické rody začaly nazývat, se nechtělo smířit se strmým hospodářským a společenským vzestupem předních německých rodin z Prahy, Brna, Jihlavy, Litoměřic a dalších míst. V odborné literatuře se pro tuto vrstvu, jejíž čilá aktivita a mobilita přesahovala běžné měšťanské prostředí, vžilo označení *patriciát*.

Bohatství vlivných patricijských rodin se násobilo obchodním, finančním a horním podnikáním a někteří jedinci dosahovali opravdu skvělého postavení. S žádostmi o peněžní výpomoc se k nim obraceli i přemyslovští králové. Není divu, že také životním stylem se chtěli přiblížit šlechtě. Nejenže žili v přepychu, někteří si stavěli i hradní sídla. Pohrdavě se k takové neurozené

„zpučnosti“ stavěli nejen přední reprezentanti šlechty, ale také kléru, jimž zase vadil přímý tah na zisk a bohatství. Vzrostlé sebevědomí pražského a kutnohorského patriciátu vyvrcholilo v únoru 1309, kdy v Praze a v klášteře v Sedlci u Kutné Hory došlo k zajištění předních českých pánů. Jejich propuštění si spiklenci vynucovali sliby vzájemných příbuzenských svazků. Třebaže pokus skončil fiaskem, dobře vypovídá o ambicích měšťanských špiček, které z hospodářské roviny přecházely do sféry politické a společenské.¹³

Současně se začali někteří kronikáři a literární tvůrci ptát, jak se „Němci“ v Čechách objevili a zda mohou mít táž práva jako „domácí“ lidé, v první řadě šlechta. Neplach se vyčítavě ohrazoval proti Přemyslu Otakarovi II., který měl dávat přednost cizincům, jiný spis hovoří o „českých“ Němcích jako hostech (*Němci, již sú zde hoscie*). Na etnických protikladech, které vrůstaly do politické a nacionální sféry, vystavěl začátkem 14. století jádro svého díla tak řečený Dalimil. Vrcholí známými verši na adresu Přemysla Otakara II.: „... Král počě o svých netbati, města i vsi počě Němcóm dávati, Němców jě [sě] zdí hraditi a pánóm počě násilě činiti.“ Sám Dalimil ještě nerozlišoval mezi Němci sídlícími uvnitř a vně Čech, ale tvůrce německé verze Dalimilovy kroniky (čtyřicátá léta 14. století) již postupoval jinak. Slovo Němec, německý nahrazoval výrazem cizí, cizinec (*fremd*). Pokud psal o domácích a v Čechách usazených Němcích, bral je v ochranu a označoval je výrazem *Tutschin*. Byl to logický důsledek vývoje, v němž se Němci, usazení hlavně v českých a moravských městech, začali po jedné dvou generacích považovat za „domácí“,

Podle Saského zrcadla (*Sachsenspiegel*) nesměly duchovní osoby ani Židé nosit zbraně, neboť stáli pod ochranou králova „míru“. Zda se tím řídily i zvyklosti v přemyslovských zemích, není úplně jasné. Vyobrazení pochází z heidelberského rukopisu *Sachsenspiegelu* z počátku 14. století.

za *indigenae*. Vždyť tu žili, drželi své majetky, někteří se propracovali k mimořádnému postavení. V konfliktních dobách je tak chápalo i domácí okolí. Tito „čeští“ Němci měli (možná kromě politických sympatií) málo společného s četami braniborských, švábských a jiných Němců nebo dravých kariéristů, kteří sem přicházeli za jednorázovým ziskem a kořistěním. Měli bytostný zájem o stabilní poměry a silnou královskou vládu. I proto zachovali kutnohorští horníci, z valné části Němci, věrnost Václavovi II. Římský král Albrecht Habsburský, ač „Němec“, také díky jim utrpěl na podzim 1304 před Kutnou Horou vojenský i morální debakl. Přes náběhy k rozlišování mezi domácími usedlými Němci a Němci-cizozemci se však obě kategorie nevyhranily natolik, aby se toto dělítko trvaleji vžilo. Další pojmoslovné členění bylo zřejmě zastaveno husitstvím.¹⁴

Pražský dvůr získával „mezinárodní“ ráz i díky rytířské kultuře a dvorským mravům, které poslední Přemyslovci náruživě podporovali. Stoupaly požadavky na výbavu, ústroj, drahé šaty či zbraně, což vyžadovalo nemalé finanční náklady nejen od krále, ale i od dvořanů, pánů a celé dvorské společnosti. Kde však sehnat potřebné hřivny stříbra, za něž se dalo v pražských městech prakticky všechno pořídit? Nejedem urozenec proto v nouzi hledal cesty do podhradí, aby si vypůjčil, neboť nechtěl zanedbat svoji reprezentaci. Často u židovských peněžníků a lichvářů, protože právě Židům, kteří se nemohli živit řemeslem, zůstávaly vyhrazeny služby tohoto typu. Jak se to odráželo v jejich postavení?

V průběhu 13. století dále rostl zájem královských financí o kontrolu nad židovským „bohatstvím“, otevřeně násilné a kořistné způsoby postupně mizely. Zároveň se Židé snažili nalézt s křesťanským okolím bezkonfliktní *modus vivendi*. Stávali se majetkem panovníkovy komory, a naopak král jim garantoval důstojnější existenční podmínky. Jejich postavení leckde vylepšovala privilegia, jako pro říšské území (1238) a Rakousy (1244). Přispívalo k tomu i vstřícnější chování papežské kurie, zejména pokud šlo o násilné křtění a hanobení židovských hrobů a hřbitovů. Židé přestávali být bezprávnými osobami, navíc oba dokumenty brzy sloužily jako předloha ochranných židovských privilegií v Uhrách, Polsku i v království Čech. Celou sérii privilegií pro Židy vydal Přemysl Otakar II., zejména tak zvané velké privilegium (1255), v němž nechyběly ani body o židovské samosprávě, soudnictví a o roli synagog. Král toto privilegium ještě dvakrát potvrdil (1262, 1268).

Židé, kteří se z různých (ne vždy rasových a náboženských) důvodů usazovali ve vymezeném prostoru, se alespoň v hospodářsky čilých městech postupně zapojovali do běžného života. Dvorské prostředí jimi opovrhovalo, na druhé straně je potřebovalo. Cestu k Židovi musel v tísní hledat i nejedem vlivný pán, jako to v roce 1297 měl učinit sám komorník království, když vyznal, že „Mušlínovi Židovi z Prahy“ dluží 20 hřiven stříbra. Neformálním centrem českomoravských židovských komunit zůstávala Praha, jež se mohla pochlubit výstavnou Staronovou synagogou, jednou ze skvělých ukázek rané české gotiky. Od sklonku přemyslovské epochy se židovské obce rychle šířily do dalších, nejednou i druhořadých měst. Nebezpečí pogromů, které v západní Evropě vyvolala první křížová výprava a které se čas od času rytmicky opakovaly, se během 13. století snížilo, nepřestávalo však skrytě hrozit.¹⁵

Jen náhodně probleskne zpráva o dalších cizincích, jimž se staly Čechy načas domovem. V polovině 13. století se okolo pražského dvora pohybovala dvojice bratrů – Lambin a Champonois, kteří přišli nejspíše z říšského západu nebo z oblastí francouzského vlivu. V roce 1253 je Champonois zmiňován jako pražský měšťan, který byl dříve podkomořím královny Kunhuty. Hlubší, možno říci trvalou stopu po sobě zanechala trojice odborníků z Florencie, která se podílela na zaražení pražského groše. V pramenech vystupují jako Reinhardus (Rinieri), Alphardus (Appardo) a Cino, zvaný Lombard. Díky králově přízni a jistě i podnikatelským schopnostem se domohli bohatství i vysokých úřadů ekonomické povahy.¹⁶

Přiliv šlechty z okolních zemí, která by se v českých zemích trvaleji usazovala, nebyl nijak masový. Neznamená to, že by zejména v průběhu 13. století k takovým jevům nedocházelo (například Ojír z Friedberka, obdarovaný Václavem I.); konkrétně jižní Morava nebo severní Čechy se měnily v oblast zájmu některých rodů z přilehlého sousedství. Ale ve srovnání třeba se Slezskem to bylo ve skromnějším rozsahu. Za pozornost ovšem stojí kolonizační akce, při nichž Bruno ze Schauenburka (1245–1281) usazoval na statcích olomouckého biskupství cizí ministeriály a svěřoval jim zakladatelské a organizační úkoly.¹⁷

Vcelku lze říci, že Čechy a Morava na prahu 14. století zdaleka již nebyly národnostně jednolité. Především v areálech městských obcí – jak ve vnitrozemí, tak v pohraničních krajích – se již od počátku usazovali měšťané německého původu, obvykle tvořící vyšší sociální vrstvu. Ve velkých městech (pražské obce, Brno) se právě z těchto bohatých kupců a podnikatelů formovali tak zvaní patricijové. Němečtí osadníci se usazovali také na venkově, aby buď osazovali a zalidňovali ještě netknuté končiny, nebo zahušťovali starší osídlení. Výraznou, avšak nepříliš početnou skupinu představovali Židé, způsobem své obživy vázaní k výrazným městským centrům. Přesto rozhodující masu obyvatelstva království tvořila domácí slovanská populace – jak na venkově, tak i v dynamicky se rozvíjejících městech.